

Mohlahlobikakaretso o beha ka mpefalo e akaretsang diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete mafapheng a mebuso ya naha le ya porovense le mekgatlo ya oona

KAPA – Mohlahlobikakaretso (AG), Kimi Makwetu, kajeno o phatlaladitse diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa naha le tsa porovense tse bontshang ho mpefala ka kakaretso selemong se fetileng sa ditjhelete.

Ha a ntsha pehelo ya hae e akaretsang ya selemo sa 2017-18, Makwetu o boletse hore diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete di mpefetse ka kakaretso – mafapheng a mmuso le mekgatlong e sebeletsang setjhaba ka bobedi.

O boletse hore le ha diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa bahlahlojwa ba 43 di ntlafetse, bao ba ne ba kwahetswe ke ba 73 ba mpefetseng selemong se fetileng.

AG o tswetse pele ho bolela hore dilemong tse nne tse fetileng ho floha ka 2014-15, ho bile le ketsahalo e tshwanang ya hore diphetho tse ngata tsa tlhahlobo ya ditjhelete di mpefale ho na le hore di ntlafale. O boletse lebaka la sena boholo e le hobane ba ka taolong ba etsa dintho ba iketlile, kapa ba sa tsotelle dikgothalletso tseo ofisi ya hae e di boletseng.

Dikgothalletso tse sa tsotellweng tsa ditlhahlobo tsa ditjhelete tsa dilemo tse fetileng di ama diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete

Makwetu o boletse hore ke dilemo ofisi ya hae e behile ka bofokodi taolong ya ka hare le dikotsi tse hlokanang ho nahanelwa mafapheng a mmuso a naha le a porovense, ka ho fana ka sesosa sa diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete le dikgothalletso tsa ho rarolla mathata ana. Ka oona mokgwa oo, Mohlahlobikakaretso wa Aforika Borwa (Auditor-General of South Africa (AGSA) o ne a phehelletse ho bua ka tlhokeho ya boetapele bo kgonang ho nka diqeto tse loketseng ho rarolla tlhokeho ya boikarabelo ka ho netefatsa hore ho ba le

ditlamorao ho ba sa phethahatseng ho ya ka ditshebetso tsa motheo tse sitisitseng taolo e sebetsang ka tshwanelo.

“Jwalo ka ha pehelo ya rona ya moraorao e bolela, bankakarolo ba fapaneng ba bile lenama ho latela dikgothalletso, maemong a mang ebile ba sa di tsotelle ka boomo. Ka lebaka leo, ho na le tswelopele e nyane ya ho ba le boikarabelo tshebedisong ya ditjhelete tsa mmuso mme le dikotsi tseo re neng re di hlahisa ka dilemo tse ngata di qala ho bonahala.

“Dipehelong tsa rona tse fetileng, re boletse hore sesosa se seholo sa diphetho tse fokolang tsa tlhahlobo ya ditjhelete ke monyebe oo botsamaisi bo arabelang ka oona, empa tsebo ya rona ya selemo se fetileng ke hore dipresenteng tse 28 tsa bahlahlojwa bao diphetho tsa bona tsa tlhahlobo ya ditjhelete di fokolang, botsamaisi ha bo arabele ho hang,” ho boletse AG.

Ho kopanela mosebetsi hore ho be le tsamaiso e se nang bobodu le ho ba le boikarabelo ka ho phethahala

AG o boletse hore o ne a tshepile hore botsamaisi boo nako ya bona e felang – boemong ba naha le ba porovense – bo ne bo tla be bo entse ka matla ho rarolla mathata a taolo le boikarabelo ao ofisi ya hae e a tshwaileng dilemong tsa yona tse hlano tseo pheletso ya oona e atamelang ka potlako.

Le ha ho le jwalo, o kgothaditswe ke mosebetsi oo letona la ditjhelete Tito Mboweni a tswang ho o bolela puong ya hae ya tekanyetso ya ditjhelete ya sehla se bohareng, wa hore lefapha la hae, le kenyeletsang Lefapha la Matlole a Naha (National Treasury), le tla tswella ho sebedisana haholo le ofisi ya AG ho netefatsa hore mmuso o tiisa mekgwatshebetso ya oona ya taolo.

“Ba fumaneng le ho boloka maemo a diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete a le phosethifi ba tswella ho bontsha hore tsamaiso e hlokang bobodu le ho ba le boikarabelo lekaleng la setjhaba ke ntho e ka etsahalang, ha feela re ka etsa dintho tsa bohlokwa ka tshwanelo. Re tswelletse ho ba le maikemisetso a ho sebetsa ka thata (ho ya ka taelo eo re e filweng) le bohle ba jarileng marapo a taolo le ho beha leihlo ho matlafatsa tsamaiso ya ditjhelete le mosebetsi mmusong wa naha le wa porovense,” Makwetu o boletse jwalo.

A. Ho lahlela leihlo ho tse ding tsa diphetho tsa bohlokwa tsa pehelo

Hara diphetho tsa yona tse ding tsa bohlokwa, pehelo ya Makwetu e bontshitse hore:

- boleng ba dipehelo tsa mosebetsi bo ntlafetse hanyane ho fihla diperesenteng tse 65% tsa bahlahlojwa bao ha jwale ba phatlalatsang dipehelo tse kgolwehang. Le ha ho le jwalo, AGSA o amohetse dipehelo tsa mosebetsi tsa ho hlahloba ditjhelete tse nang le diphoso tse diteitmenteng
- boemong ba naha ho bile le mpefalo diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete, ya palo ya ditlhahlobo tse kgotsofatsang tsa ditjhelete e theohetseng diperesenteng tse 23 tsa palokaofela ya mafapha a hlahlobilweng ha e bapiswa le diperesente tse 30 selemong se fetileng sa ditjhelete.
- ho ya ka diporovense, Kapa Bophirima le Gauteng di tswetse pele ho ba le diphetho tse ntle ka ho fetisisa – tsa ditlhahlobo tsa ditjhelete tse kgotsofatsang tsa 83% le 52% ka bonngwe
- ho ne ho na le bofokodi bo boholo bo neng bo sa rarollwa dilemong tse nne tse fetileng tsamaisong ya ditjhelete mmusong wa naha le wa porovense
- tshebediso ya tjhelete e sa dumellwang e eketsehile ka 38% ho tloha selemong se fetileng ho fihla dibiliyoneng tsa diranta tse 2,1, 86% eo e neng e le ka lebaka la ho sebedisa tjhelete ho feta tekano
- tshebediso ya ditjhelete e sa hlokeheng e eketsehile ka diperesente tse ka hodimo ho tse 200 ho tloha selemong se fetileng ho fihla dibiliyoneng tsa diranta tse 2,5
- tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang e tswetse pele ho dula e le hodimo dibiliyoneng tsa diranta tse 51. Palo ena kaofela e kenyeletsa tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang ya bahlahlojwa bao AGSA a neng a phethetse ditlhahlobo tsa ditjhelete ka mora letsatsi la ho qetela la pehelo ena (dibilyone tsa diranta tse 5,4). Ho a hlokeha ho bolela hore dibilyone tsa diranta tse 51 ha di kenyeletse diSOE tseo dibuka tsa tsona tsa ditjhelete di sa

hlahlojweng ke AGSA, tseo palokaofela ya tshebediso ya ditjhelete tsa yona e sa etsweng ho ya ka molao o amehang, e bile dibiliyone tsa diranta tse 28,4

- boemo ba ditjhelete ba bahlahlojwa bo tswetse pele ho theoha
- ho ne ho na le kotsi e hlahang ya diqoso tse eketsehileng tsa molao le ditlleleimi tseo mafapha a lokelang ho di lefa. Ke palo e ka bang boraro ba mafapha a nang a na le ditlleleimi tseo a lokelang ho di lefa tse fetang bajete ya oona ya selemo se tlang ka 10%. "Mafapha ha a etse bajete ya ditlleleimi tse jwalo, ho boletang hore ditlleleimi kaofela tse dumellwang ho leshwa di tla leshwa ka ditjhelete tse behetsweng phano ya ditshebeletso, e leng ho tswella ho fokotsa butle bokgoni ba hore mafapha ana a kgone ho tshwarella ditjhelete tsa oona nako e telele" eo e bile tlhokomediso ya Makwetu
- palokaofela ya kgaello ya dibiliyone tse 35,1 tsa diranta e bile teng diperesenteng tse 41 tsa mekgatlo e sebeletsang setjhaba eo tshebediso ya oona e fetileng lekeno la bona – 75% ena e ne e le kgaello ya Letlole la Dikotsi tsa Mebileng (Road Accident Fund). Pehelo ya AG e hlokomeditse hore "le ha bongata ba mekgatlo e sebeletsang setjhaba e bileng le kgaello e ka kgona ho tswella ka mesebetsi ya oona, ditshupo tse na tse mpe di ngongorehisa ka kgonahalo ya bona ya ho ba le tjhelete, e ka etsang hore ba be kgatellong ya ho batla hore mmuso o ba fe tjhelete ya flatsetso"
- bahlahlojwa ba sa phethahatsang haholo ho ya ka molao ba eketsehile ho tloha ho 64% ho fihla ho 72%. AG o boletse hore ho kgaotsa ho beha leihlo ho bona hore bahlahlojwa ba phethahatsa ho ya ka tshwanelo ho bonahetse dikarolong tse ngata, tse kenyetsang taolong ya motjha oo dintho di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya ho moreki (SCM), mme e entse hore tshebediso ya ditjhelete e eketsehe ho sebediswa kgahlanong le molao o amehang.
- ho se phethahatse ho ya ka molao wa SCM ho eketsehile. Makwetu o tobokeditse hore boemo "bo ne bo bile bo mpefetse ho feta ka 2014-15."

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ha o di sheba

Ditlhahlobong tsa ditjhelete tsa yona tsa selemo le selemo, AGSA e hlahloba dintlha tse latelang:

- Tekelo e bontshang botshepehi le tlhokeho ya diteitente tsa ditjhelete tse sa kgodiseheng
- Lesedi la tshebetso le amohelehang mabakeng a ho beha ka dipheo tse ikemiseditsweng ho fihlellwa tsa tshebetso
- Ho phethahatsa ho ya ka molao o laolang ditaba tsa ditjhelete.

Institushene eo ditjhelete tsa yona di hlahlobilweng e ba le tlhahlobo e kgotsofatsang ha diteitente tsa yona tsa ditjhelete di bontsha setshwantsho se nepahetseng sa tshebediso ya ditjhelete le ho phethahatsa ho ya ka melao e amohelehang, di se na diphetho tse tlalehilweng tsa tlhahlobo ya ditjhelete e mabapi le ho beha ka dipheo tse lebelletsweng ho fihlellwa kapa ho phethahatsa ho ya ka molao.

B. Bahlahlojwa ba hlokoang thuso ya ka potlako

Pehelo ya AG e bontshitse hore mekgahlelo e latelang ya bahlahlojwa e hloka thuso ya ka potlako ya boetapele ba naha le ba porovense le mekgatlo e behang leihlo:

Mafapha a thuto, a bophelo le mesebetsi ya setjhaba a na le diphetho tse mpe haholo ditlhahlobong tsa ditjhelete

Mafapha a thuto, a bophelo le mesebetsi ya setjhaba a tswelletse ho ba le diphetho tse mpe haholo ditlhahlobong tsa ditjhelete mafapheng kaofela – 33% ya mafapha ana e fumane tlhokomediso e ngotsweng ya mohlalobi ya hore ha ho a fanwa ka ditlhaloso tse felletseng le ho hlophisa diteitente ho ya ka melao e amohelehang (ha ho bapiswa le 16% feela ya mafapha a mang). Ke mafapha a mabedi feela makaleng ana a fumaneng diteitente tsa mohlalobi tsa hore diteitente tsa oona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa.

Sehlopha sena sa mafapha se jara boikarabelo ba dibajete tse ka hodimo ho halofo feela tsa mafapha le ho kenya mananeo a bohlokwa tshebetsong ho ntlafatsa bophelo ba baahi.

Makwetu o hlokomeditse hore boemo ba ditjhelete ba mafapha a bophelo le thuto diporovenseng bo hloka thuso ka potlako ho thibela ho phuhlama ha mafapha ana a fanang ka tshebeletso ya bohlokwa”.

O boletse hore, ha ho bapiswa le mafapha a mang, makala ana “a boemong bo bobehaholo”. Ho etsa mohlala, tshebediso e sa dumellwang ya ditjhelete ya mafapha a thuto porovenseng e eme biliyoneng e ka bang e le 1 mme kgaello eo lefapha la thuto la Kapa Botjhabela le le leng e ne e le biliyone e le 1,7 ya diranta.

Mafapha a bophelo diporovenseng a bile a ngongorehisa haholo

Pehelo ya AG e bontshitse setshwantsho sa mafapha a bophelo a porovense a leng boemong bo kotsing haholo. Mafapha ana a Kapa Botjhabela, Foreisetata le Kapa Leboya.

Palokaofela ya kgaello ya mafapha a bophelo e eme dibiliyoneng tse 8,4 tsa diranta. Mafapha kaofela a bophelo, ntle le Kapa Bophirima le Foreisetata, a bile le ditlleleimi tseo a lokelang ho di lefa tse neng di feta palokaofela ya bajete ya oona 2018-19. Bajete ya tshebetso ya lefapha la bophelo la Kapa Botjhabela e ne e feta bajete ya yona ya tshebetso hararo.

Dikholetjhe tsa TVET di hloleha ho arabela ditjhelete tsa tsona

Pehelo ya Makwetu e bontshitse hore dikholetjhe tsa thuto le thupello ya mosebetsi (TVET) di tswetse pele ho hloleha ho arabela ditjhelete tsa tsona. Ho etsa mohlala, dikholetjheng tse 48 tseo AGSA e di hlahlobileng, ke tse tharo feela tseo diphetho tsa tsona di kgotsafatsang ha ho bapiswa le tse robong tsa selemo se fetileng.

“Dikholetjhe tsena ha di kgone ho arabela tjhelete eo di e fumanang ka nepo kapa ho arabela tjhelete eo di e kolotwang le diasete tsa tsona. Ho lokela ho botsa dipotso ka tahlehelo e ka bang teng ya ditjhelete ka lebaka la taolo e fokolang ya diasete, lekeno le

bakoloti dikholetjheng tsena, ka nako eo tjhelete e hlokehang haholo thutong e phahameng.”

C. Mafapha a mmuso

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa mafapha a mmuso di tswella ho mpefala

Diphetho tsa mafapha a mmuso (diSOE) ao dibuka tsa oona tsa ditjhelete di hlahlobilweng di tswetse pele ho fokola ho tloha selemo se fetileng le ho tloha dilemong tsa 2014-15.

Independent Development Trust e fumane seteitemente sa mohlalobi se sa faneng ka maikutlo afe kapa afe mabapi le boemo ba yona ba ditjhelete dilemo tse tharo tse latelanang mme South African Broadcasting Corporation (SABC) e mpefetse ho tloha diteitementeng tsa ditjhelete tse sa bontsheng boemo bo nepahetseng tshebedisong ya ditjhelete ho ya diteitementeng tseo mohlalojwa a sa fanang ka bopaki bo lekaneng ho tshehetsa seteitemente sa mohlalobi. Ke Development Bank of Southern Africa feela, eo dibuka tsa yona tsa ditjhelete di neng di qala ho hlahlojwa ke AGSA, e fumaneng diteitemente tsa mohlalobi tse bolelang hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa.

Jwalo ka selemong se fetileng, palo e kgolo ya ditlhahlobo tsa ditjhelete tsa SOE e ne e eso phethelwe ho fihlela letsatsi la ho qetela la 30 Loetse. AG o behile hore lebaka la sena e ne e le diteitemente tsa ditjhelete le ditlhahlobo tsa dibuka tsa ditjhelete tse diehiswang ka lebaka la bahlahlojwa ba hlolehang ho bontsha hore di ne di ngongorehisa”. Sena se etsahetse sehlopheng sa South African Airways, sehlopheng sa Denel (seo le sona e leng mohlalojwa e motjha wa AGSA), sehlopheng sa South African Nuclear Energy Corporation le SA Express (moo diteitemente tsa ditjhelete le pehelo ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tse qetetsweng ho phatlalatswa e neng e le tsa selemo sa 2015-16 sa

ditjhelete, mme tlhahlobo ya 2016-17 ya dibuka tsa ditjhelete e sa tswa phethelwa haufinyana).

Boemo ba ditjhelete ba diSOE

AG o boletse hore ho bile le ntlafalo e nyane boemong ba ditjhelete ba diSOE, empa SABC, Petroleum Oil and Gas Corporation le South African Post Office di boletse hore ho ne ho na le ho qeaeqa ho ho holo ka hore na di ka tswella ka mosebetsi wa tsona nakong e tlang ntle le ho thuswa ka ditjhelete.

“Ha ho shejwa hore boholo ba diSOE moo ho neng ho eso phethelwe ditlhahlobo tsa ditjhelete bo tobane le mathata a ngongorehisang, tjhebahalo ya ditjhelete tsa boholo ba diSOE ha e amohelhe,” AG o boletse jwalo.

Ho ne ho na le bofokodi tswelatsong ya ho beha tshebetso le ho eketseha ha ho se phethahatse ho ya ka melao e amehang ha diSOE tse 16 tseo AGSA e hlahlobileng dibuka tsa tsona tsa ditjhelete – 88% e bile le diteitente tsa ditjhelete tseo mohlalobi a senang pelaelo. Hape, mekgatlo ena e boletse ha dibiliyone tse 1,9 tsa diranta e le tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao, empa tjhelete e ka ba hodimo ka ha diSOE tse tharo – South African Broadcasting Corporation, South African Forestry Company le Komatieland Forests – di ile tsa fumana diteitente tsa mohlalobi tsa hore diteitente tsa ditjhelete ha di kgotsofatse ha di qeta ho bolela ka tshebediso ya ditjhelete tsa tsona e sa etsweng ho ya ka molao.

Tshebediso eo re sa e hlahlobang ya ditjhelete tsa diSOE e sa etsweng ho ya ka molao e ne e le tjhelete e kaalo ka dibiliyone tse 28,4 tsa diranta, e neng e kenyeletsa dibiliyone tse 19,6 tsa diranta tsa Eskom le dibiliyone tse 8,1 tsa diranta tsa Transnet.

Mafapha a jarang boikarabelo ba diSOE a hloka ho matlafatsa mosebetsi wa oona wa ho di beha leihlo

Pehelo e hlahisitse dingongoreho ka dikgeo tsa mosebetsi maemong a hodimo le ho hloka botsitso boemong ba boto le ba botsamaisi mekgatlong ena. Hape, dintlhakgolo tsa yona

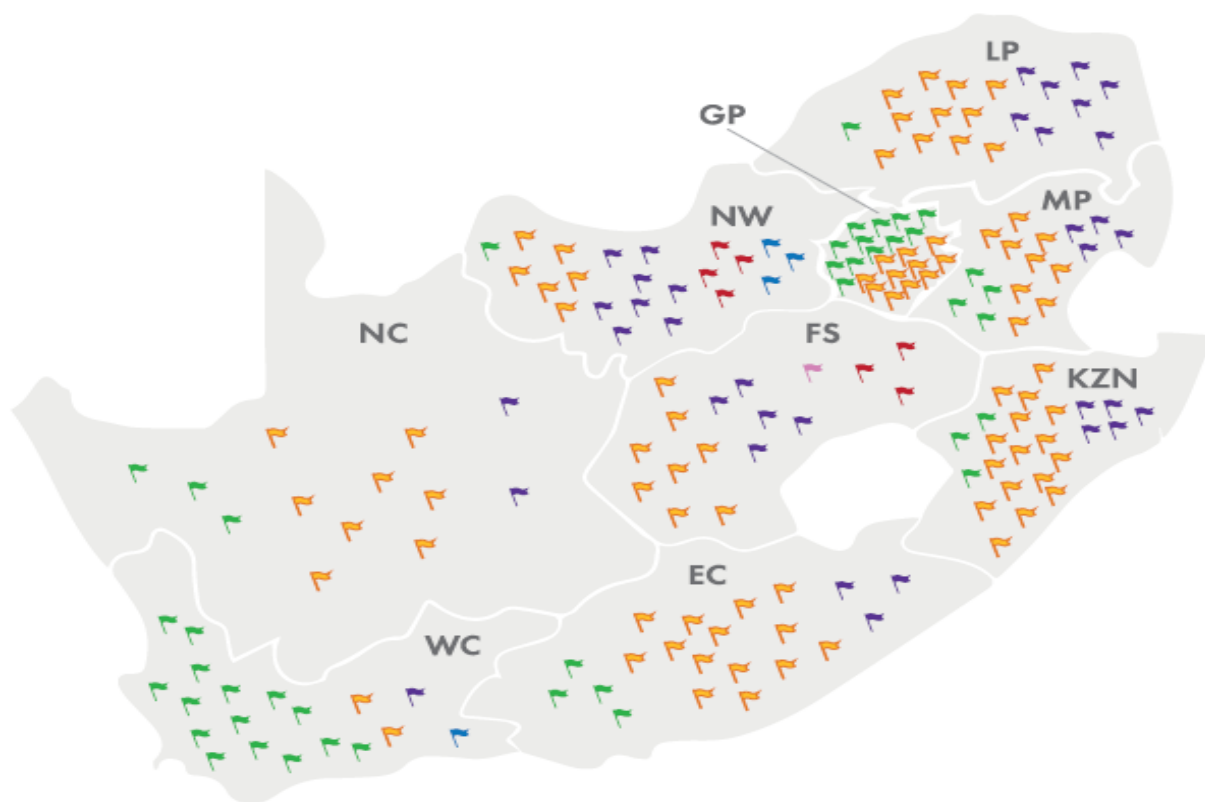
ke hore mafapha a 10 a jarang boikarabelo ba ho beha diSOE leihlo a ne a se na tshebetso e tsitsitseng ya ho beha leihlo mme boholo ba oona bo ne bo sa hlophise mosebetsi wa oona wa ho beha leihlo ka nepo le ho beha ka oona dipehelong tsa oona tsa tshebetso.

Hape, Makwetu o tobokeditse hore “diSOE di bapala karolo ya bohlokwa Aforika Borwa, mme di hloka ho tshehetswa ke mmuso, empa le tsona di jare boikarabelo.

“Boikarabelo bo bohlokwa mmusong, ho netefatsa hore diofisiri tsa mmuso di be le boikarabelo diqetong le dinthong tseo di di etsang ha di phetha mesebetsi le maikarabelo a tsona. Ho bile le diphetoho tse mmalwa tse ntle tsa ho ntlafatsa taolo ya diSOE le ho di beha leihlo, tse kenyeletsang hore dikomiti tsa palamente le tsona di di behe leihlo le ho rarolla mathata a boetapele boemong ba boto. Le ha ho le jwalo, boholo ba dikgothalletso tsa rona ripotong e fetileng ha bo eso phethahatswe ke diSOE kaofela.”

D. Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa naha le tsa porovense

Kerafo e ka tlase e bontsha ho sutha ha diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete:

2017-18	NATIONAL	29	46	56	111	45	1	8	37	17	▼
		▲	▼								

PROVINCIAL	
2017-18	EASTERN CAPE (EC) 0 4 4 14 3 ▲ ▼
2017-18	FREE STATE (FS) 1 7 8 5 3 ▲ ▼
2017-18	GAUTENG (GP) 0 0 12 11 ▲ ▼
2017-18	KWAZULU-NATAL (KZN) 2 4 3 16 5 ▲ ▼
2017-18	LIMPOPO (LP) 2 3 1 11 8 ▲ ▼
2017-18	MPUMALANGA (MP) 4 2 4 9 4 ▲ ▼
2017-18	NORTHERN CAPE (NC) 2 3 3 8 2 ▲ ▼
2017-18	NORTH WEST (NW) 2 3 1 6 8 4 3 ▲ ▼
2017-18	WESTERN CAPE (WC) 1 1 15 2 1 ▲ ▼

■ Unqualified with no findings
 ■ Unqualified with findings
 ■ Qualified with findings
 ■ Adverse with findings
 ■ Disclaimed with findings
 ■ Outstanding audits

Boemong ba naha, ho bile le ho mpefala diphethong, moo palo ya diphetho tsa tlhahlobo tse kgotsofatsang e thehileng ho fihla ho 23% ya palokaofela ya mafapha le mekgatlo eo dibuka tsa yona di hlahlojwang.

Ho ya ka diprovense, Kapa Bophirima le Gauteng di tswetse pele ho ba le diphetho tse ntle ka ho fetisisa – ka ditlhahlobo tsa ditjhelete tse kgotsofatsang tsa 83% le 52% ka bongwe AG o boletse hore tshebetso e tshwanang diprovenseng ka bobedi, “e ne e le karolo eo boetapele le makgotla a phethahatso a e bapalang le ho kgothalletsa tlwaelo ya ho ba le boikarabelo le ho etsetsa dintho pepeneneng le kutlwisisong ya bohle, ho iphela dipheo tsa ho ba le botsamaisi bo ikokobeletsang molao, le ho sebetsa ka tshwanelo ho fihlela sepheo seo ho sa kgathalatsehe ho kopana le mathata a tshwanang le a diprovense tse ding”.

Diphetho tsa Kapa Bophirima di bontshitse ho mpefala hanyane dilemong tse nne ka lebaka la diketsahalo tse sa amaneng tsa ho se etse dintho ka tshwanelo.

Diteitente tsa ditjhelete tsa bahlahlojwa kaofela ba leng Gauteng di ne di kgotsofatsa, empa ho beha tshebetso e kgothahang le ho phethahatsa ho ya ka molao ho ne ho eso bonahale ho hang, e leng ho etsang hore boemo ba tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ka molao bo phahame.

AG o boletse hore ke ka maswabi hore ntlafalo ya diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ya Kapa Botjhabela ya dilemo tse seng kae tse fetileng ha e ya ba ya nako e telele – diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete di mpefetse ka 2017-18 ka lebaka la tharollo e etswang butle ya sesosa sa diphetho tseo ofisi ya hae e di hlahisitseng selemo se seng le se seng.

Ho sa le jwalo, ntlafatso ya Limpopo le yona ha e a tswella pele, ka ho bona ditlhahlobo tsa ditjhelete tsa bahlahlojwa ba bangata di mpefala ho na le ho ntlafala selemong seo di hlahlojwang ka sona. Le ha boetapele ba porovense bo bontshitse boikemisetso ba ho latela dikgothalletso tsa ofisi ya hae, “hoo ha ho a etswa ka nako le ho nkelwa qeto, ha bahlahlojwa ba ne ba leka ho rarolla diphetho tsa selemo se fetileng ha selemo se feela kapa nakong eo ho hlahlojwang dibuka ka yona”, eo e bile pehelo ya Makwetu.

Makwetu o boletse hore Mpumalanga ke yona feela porovense eo ho yona diphetho tsa tlhahlobo di ntlafetseng. Le ha ho le jwalo, diphetho tsa tlhahlobo di hlokile botsitso dilemong tse nne tse fetileng, ha bahlahlojwa ba sa tshehetse diphetho tsa bona ka ha ditaolo tse matla tsa ka hare di eso be teng, e leng ho bakileng maemo a taolo e sa tsitsang ya ka hare. O boletse hore bahlahlojwa bao diphetho tsa bona di ntlafetseng ba entse jwalo ka ho latela ditsela tseo ba neng ba rerile ho etsa dintho ka tsona, ba tataiswa ke baetapele bao le bona ba etsang dintho ka tshwanelo.

Ha ho bapiswa le tseo, diphetho tsa Kapa Leboya le KwaZulu-Natal di ne di sa tsitsa dilemong tse nne tse fetileng – dintlafatso tsa selemo se seng di ile tsa lekana le ho mpefala ha selemo se latelang seo. AG o boletse hore boetapele ha bo potlakise dintho ka ho arabela botebo ba sesosa diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete diporovenseng tsena.

Leboya Bophirima le Foreisetata, Makwetu o qollotse “ho se be le boikarabelo le maikemisetso a ho ba le botsamaisi bo etsang dintho ka tshwanelo” e le mabaka a tshwaetsang diphetho tsa boemo bo sa amoheleheng

diporovenseng tsena. Diphetho tsa tlhahlobo ya dibuka tsa bona di tswetse pele ho mpefala ebile e ne e le yona feela porovense e bileng le diteitente tse ngotsweng ke mohlalobi tseo mohlalohjwa a sa fanang ka bopaki bo lekaneng le diteitente tsa ditjhelete tse sa bontsheng boemo bo nepahetseng ba tshebediso ya ditjhelete.

“Diporovense tsena di ne di le boemong bo bobo haholo – boemo ba tsona ba ditjhelete bo ne bo le bobo ho feta ba diporovense kaofela, ha ho na bahlahlojwa, ntle le a le mong Leboya Bophirima, ba neng ba ka phethahatsa ho ya ka molao, le ho se be le bokgoni ba ho tswella ho beha ka tshebetso ya bahlahlojwa le diporojeke tsa bohlokwa tsa porovense e ne e le ntho e tlwaelehileng. Ho dieha ho qeta diporojeke, mosebetsi o sa kgahliseng le ditefo tse se nang bopaki ba tshebeletso eo ho fanweng ka yona (haholoholo Foreisetata) ho bakile phano e fokolang ya ditshebeletso le mabarebare a bobodu.

“Ntle le maikemisetso ao re a filweng nakong e fetileng, ho hlakile hore boetapele ba dipolotiki le botsamaisi ha bo tsotelle melaetsa le dikgothalletso tsa rona – empa bo kgetha

ho se dumellane le diqeto tse nkuwang tlhahlobong ya dibuka tsa ditjhelete ho na le ho lokisa boemo ba taolo e fokolang ba bahlahlojwa kaofela ba Leboya Bophirima," o boletse jwalo.

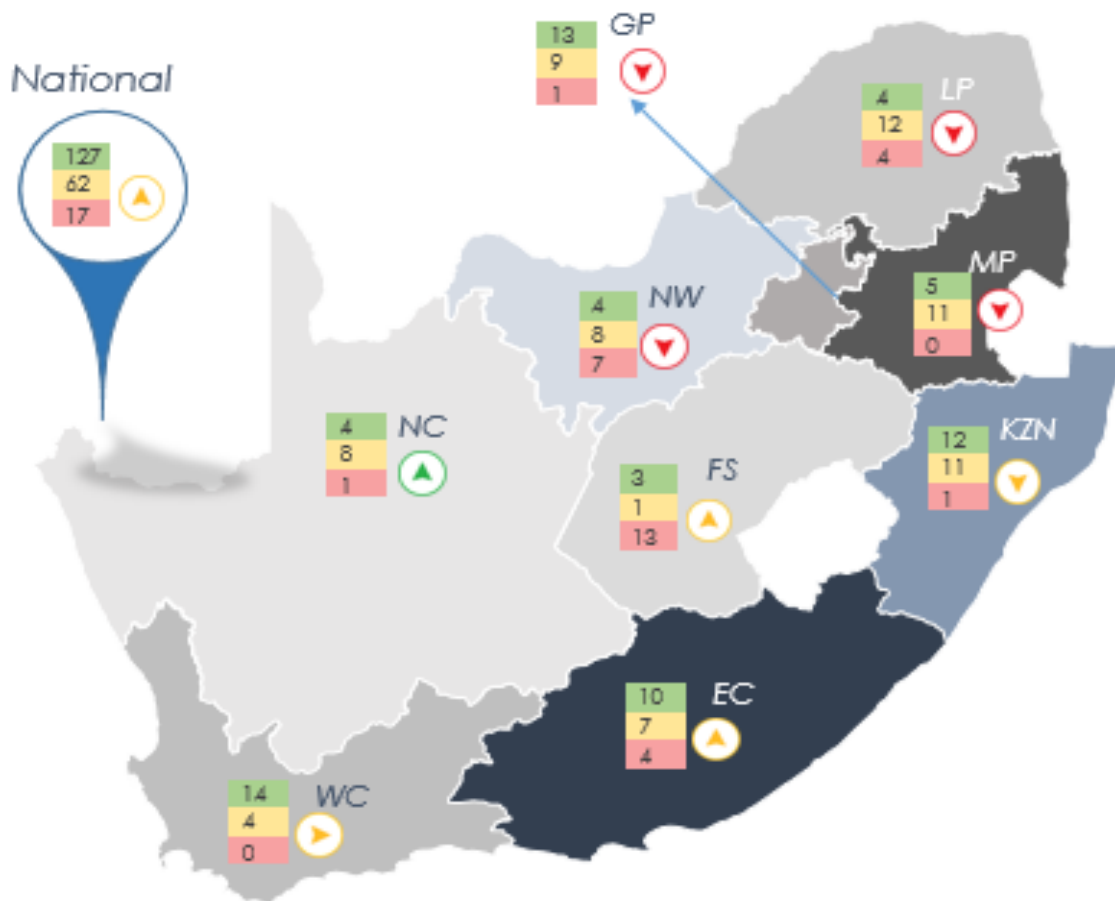
O boletse hore Foreisetata, "ho na le ho fedisa botebo ba sesosa sa dipetho tse fokolang tsa tlhahlobo ya ditjhelete, ho ile ha fetolwa maano a ho tswella ho qoba ditaolo tsa ka hare tsa bohlokwa. Ho feta moo, diporovense tsena ka bobedi di ne di tshwana ka hore mekgatlo e behang leihlo e se e sa inkele mehato ya ho iketsetsa dintho, e leng ho neng ho sitisa hore diketso tse sa amoheleng di be le ditlamorao ka ha ditho tsa lekgotla la phethahatso di ne di sa jariswe boikarabelo".

E. Ditlhalobo tsa ditjhelete tse sa phethelwang

Ho fihla ka la 31 Phato, ditlhalobo tse 41 tsa ditjhelete di ne di eso phethelwe – keketseho ho foha ditlhalobong tse 26 tsa ditjhelete tse neng di eso phethelwe ka nako eo selemong se sa tswa feta. Mabaka a ka sehloohong e ne e le ho iswa ka mora nako kapa ho se iswe ha diteitente tsa ditjhelete le lesedi le salletseng morao. Palokaofela ya ditlhalobo tse so phethelwe e ne e le ka lebaka la hobane diSOE di ne di leka ho rarolla bothata ba boemo ba tsona.

F. Boemo ba ditjhelete ba bahlahlojwa

Kerafo e ka tlase e bontsha diketsahalo tsa boemo ba ditjhelete ba mafapha:

Boemo ba ditjhelete ba bahlahlojwa bo tswetse pele ho theoha. Boholoholo ba mafapha bo ne bo hloleha ho balansa ditjhelete tsa bona. Pehelo e bontsha hore boemo ba ditjhelete ba mafapha bo mpefetse le ho feta ka 2017-18, e le ha bo tswelletse ho theoha ho tloha ka 2014-15. Bahlahlojwa ba neng ba na le boemo bo amohelehang ba ditjhelete ebile feela 28% ya bajete ya tshebediso ya tjhelete ya mafapha.-

Ka kakaretso, mafapha a 16 a neng a fumanwe hore a hloka thuso ya ka potlako a boletse diteitmenteng tsa oona tsa ditjhelete hore a ka nna a se kgone ho tswella ho fana ka ditshebeletso haeba a sa fuwe tjhelete ya tlatsetso. Le ha mafapha ana a tla tswella ho sebetsa, a ne a beha hore a boemong bo kotsi qetellong ya selemo sa ditjhelete.

G. Taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalisi ho ya fihla ho moreki (Supply chain management)

Ho se phethahatse ho ya ka molao wa taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlahisi ho ya fihla ho moreki (SCM) ho eketsehile. Makwetu o tobokeditse hore boemo “bo ne bo mpefetse ho feta ka 2014-15, le ha re bile le dipehelo kaofela karolong ena, ditlhokomediso le dikgothalletso tse ngata tseo re di entseng. Tshebetso e sa bulelweng barekisi kaofela ha ho rekwa thepa le tsamaiso e sa nepahalang ya dikonteraka e ne e atile”.

Makwetu o hlokomeditse hore naheng eo moruo wa yona o sa tswa phatlalatswa semmuso hore o phuhlame, “mmuso ha o tsebe ho lahlehelwa ke tjhelete ka lebaka la diqeto tse fosahetseng, bohlaswa kapa ho se be le bokgoni” jwaloka ho hloleha ho latela dikgothalletso tsa tlhahlobo ya ditjhelete kapa tshebediso ya ditjhelete e hodimo e sa hlokeheng, eo hantlente e leng tjhelete e lahlilweng.

Tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang e a eketseha

Tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao e tswetse pele ho dula e le hodimo dibiliyoneng tse 51 tsa diranta. Palo ena kaofela e kenyelelsa tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao, ya bahlahlojwa bao AGSA e neng e phethetse ditlhahlobo tsa bona tsa ditjhelete ka mora letsatsi la ho qetela la pehelo ena (dibilyone tse 5,4 tsa diranta). Hape, AG o ne a lebelletse hore tjhelete ena e ka ba hodimo, ka ha 27% ya bahlahlojwa e boletse hore e bile le tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao empa tjhelete kaofela ha e tsejwe hore e ne e le bokae. Tlatsetsong ya seo, diteitemente tsa ditjhelete tsa bahlahlojwa ba 28 di ne di sa kgotsofatse ka ha tjhelete eo ba neng ba e boletse e ne e sa fella. Ho feta moo, AGSA ha e a kgona ho hlahloba dikonteraka tsa boleng bo lekanang dibilyone tse 6,5 tsa diranta ka lebaka la lesedi le neng le le siyo kapa le sa fella.

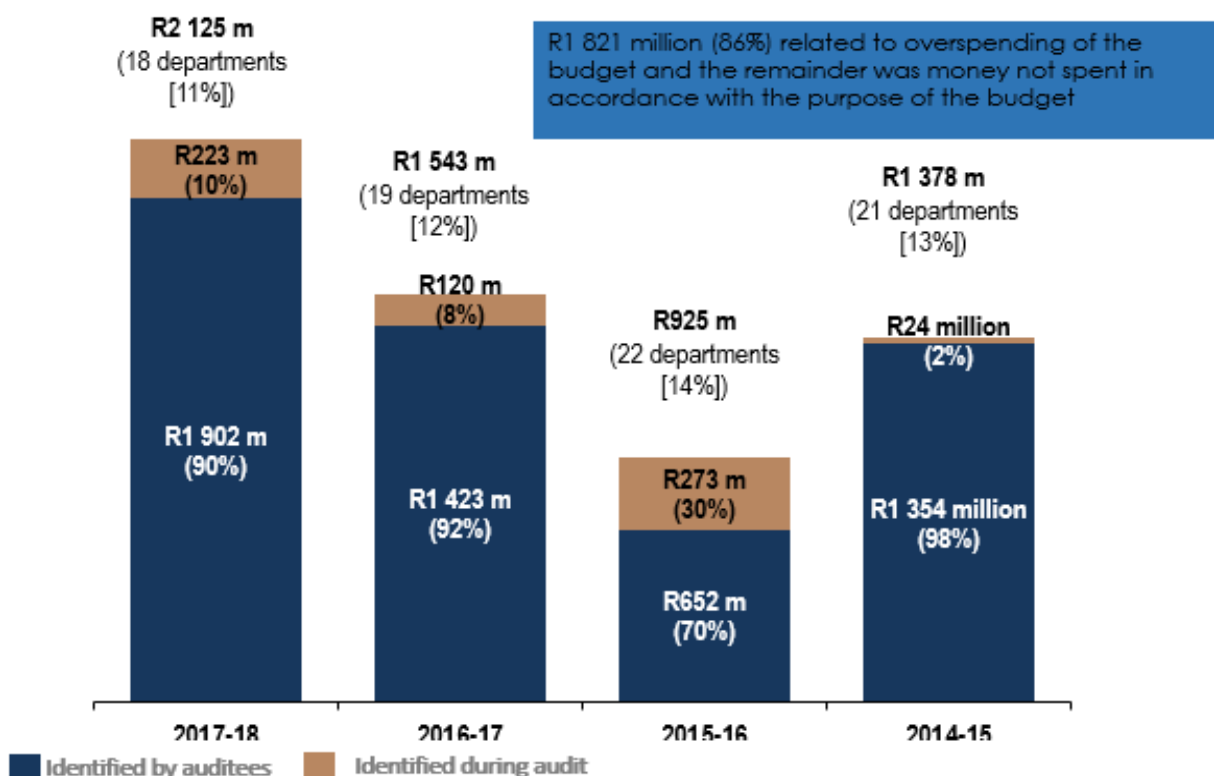
Dintho tse 10 tse bileng le seabo tshebedisong ya ditjhelete e sa etswang ho ya ka molao di bakile 52% ya tjhelete kaofela ya ditjhelete tse sebedisitsweng ho sa latelwa molao. Makwetu o boletse hore 17% ya tjhelete e sebedisitsweng ho sa latelwa molao e ne e le tjhelete e sebedisitsweng dilemong tse fetileng e fumanweng le ho bolelwa ka 2017-18, ha 83% e setseng (dibilyone tse 37,9 tsa diranta) e ne e le ditshenyehelo tsa 2017-18 – tse emetseng 4% ya palokaofela ya bajete e sebedisitsweng. “E ne e kenyeditse ditefo tsa

dibilyone tse 16,8 tsa diranta tse filweng dikonteraka ho sa latelwa molao selemong se fefileng – haeba ho se phethahatse ho ya ka molao ha ho a etsetswa dipatlisiso le ho kgothaletswa, ditefo tsa dikonteraka tsena tsa dilemo tse ngatangata di tswella ho shejwa le ho bolelwa e le tshebediso ya ditjhelete e sa etswang ho ya ka molao,” o hlalositse jwalo.

“Tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao ha e emele tshenyo kapa ha e bolele hore ho bile le bobodu ditjheleteng – tshebediso ena e hloka ho netefatswa ka hore ofisi e ikarabellang kapa bolaodi ba tsa ditjhelete bo etse dipatlisiso. Le ha ho le jwalo, ditahlehelo di ka be di se di le teng kapa di sa ntse di ka ba teng haeba ho sa etswe dipatlisiso tsa tlatssetso. Bahlahlojwa ba na le rekoto e mpe ya ho sebetsana le tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao le ho netefatsa hore ho na le boikarabelo. Balanse ya mafelo a selemo ya tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao e neng e se e bokellane dilemong tse ngata mme e ne eso sebetswe (ka ho kgutliswa, ho dumellwa kapa ho hlakolwa) e ne e le dibilyone tse 161,8 tsa diranta,” AG o boletse jwalo.

Tshebediso e sa dumellwang ya tjhelete e a eketseha

Tshebediso e sa dumellwang ya tjhelete ya mafapha

Tshebediso e sa dumellwang ya ditjhelete e eketsehile ka 38% ho floha selemong se fetileng ho fihla dibiliyoneng tse 2,1 tsa diranta, 86% eo e neng e le ka lebaka la ho sebedisa tjhelete ho feta tekano.

Boemo ba tshebediso e sa dumellwang ya ditjhelete le bona bo etsa hore boemo ba ditjhelete tsa bahlahlojwa bo bonahale, ka ha boholo bo bontsha hore ba sebedisa dibajete tsa bona ho feta tekano, mme AG o ngongorehiswa ke hore tshebediso ena e eketsehile ho floha selemong se fetileng.

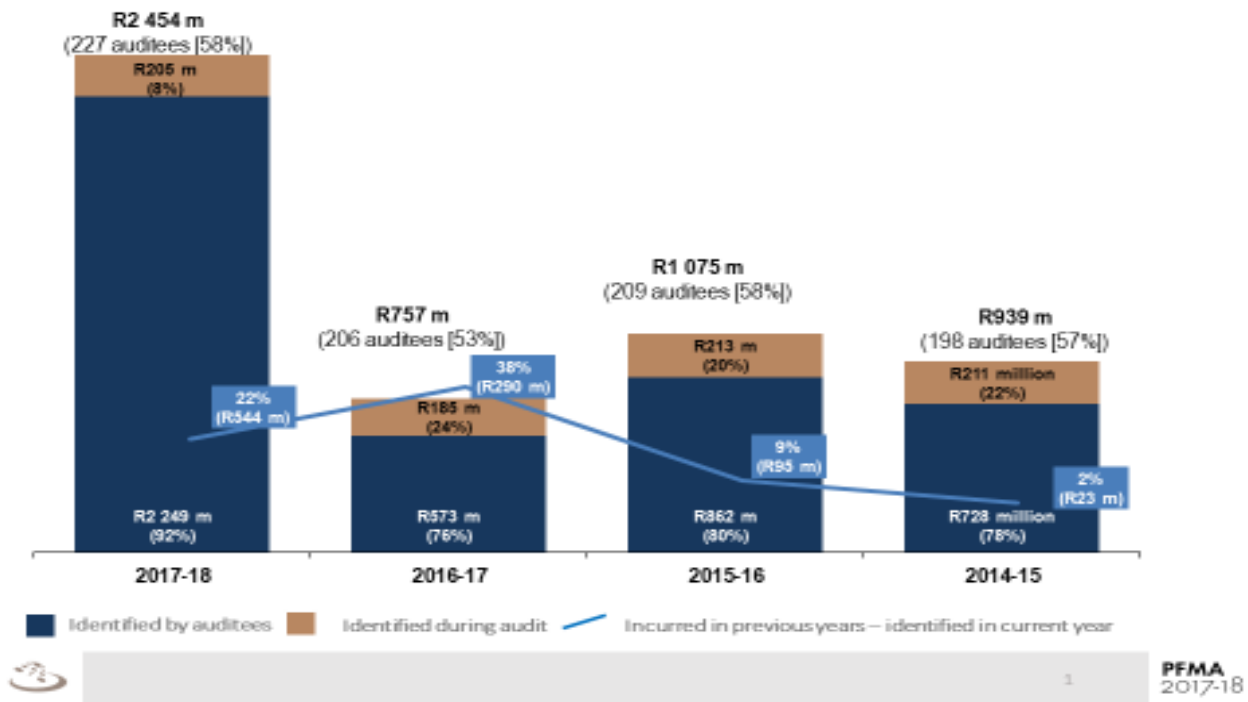
O boletse hore ho phahama ha tshebediso e sa dumellwang ya ditjhelete "ho hlahisa setshwantsho sa mafapha a sa kgoneng ho sebetsa ka dibajete tsa oona – ho etsang hore ho be le dikgaello le dioverdraft". Palokaofela ya mafapha a 82 (52%) e ne e na le ditjhelete tse sa lekaneng ho lefa dikoloto tsa oona tse neng di ntse di le teng mafelong a selemo haeba ditshenyehelo tse neng di eso leshwe mafelong a selemo le tsona di balellswe. Hona ho bolela hore mafapha ana a qadile selemo sa 2018-19 sa ditjhelete ka karolo ya bajete ya yona e se e sebedisitswe. Le ha sena se ka ba le kameho e nyane mafapheng a mangata hobane ke ditjhelete tse tlase, mafapha a 15 a ne a se a sebedisitse tjhelete e fetang 10% ya bajete ya oona ya mosebetsi wa 2018-19 haeba bajete ya ditjeo tsa basebetsi ha e balellwe.

"Mafapha a mang ha a lefa bakolotwa ba oona ha dibajete tsa oona di qadile ho feela mme ka hoo a qoba ho sebedisa tjhelete ho sa dumellwa, empa ditefo di entswe selemong se latelang, ho sebediswa tjhelete e behetsweng ditshebeletso tsa mabaka a mang a bohlokwa. Tswello ena ya bajete e 'fetiswang' e bile le kameho e mpe ka hore mafapha a se kgone ho lefa bakolotwa ka nako le ho fana ka ditshebeletso," ho boletse AG.

Hape, o boletse hore ditlleleimi di entswe mafapheng ka ho iswa lekgotleng la molao hore di leshwe ka lebaka la tahlehelo e bakilweng ke lefapha – boholo ba ditlleleimi tse tlwaelehileng ke ditlleleimi tsa bohlaswa ditshebetsong tsa bongaka tse kentsweng ho leshwa ke lefapha la bophelo porovsenseng. Mafapha ha a etse bajete ya ditlleleimi tse jwalo, ho bolelang hore ditlleleimi kaofela tse dumellwang ho leshwa di tla leshwa ka ditjhelete tse behetsweng phano ya ditshebeletso, e leng ho tswella ho fokotsa butle bokgoni ba hore mafapha ana a kgone ho tshwarella ditjhelete tsa oona nako e telele.

Tshebediso e sa hlokeheng ya ditjhelete e a eketseha

Kerafo e ka tlase e bontsha tlwaelo ya dilemo tse nne ya tshebediso e sa hlokeheng ya ditjhelete.

Palo ya bahlahlojwa bao tshebediso ya bona e sa hlokeheng ya ditjhelete e eketsehile ka 10% ho floha selemong se fetileng. Palokaofela ya bahlahlojwa ba 181 e sebedisitse ditjhelete mabakeng a sa hlokeheng e sa hlokeheng selemong se hodimo le se fetileng ka bobedi, bao 157 ya bona e sebedisitseng ditjhelete jwalo dilemo tse tharo tse fetileng.

Makwetu o hlokomeditse hore, “mmuso o ke ke wa kgona ho lahlehelwa ke tjhelete ka lebaka la diqeto tse mpe tse nkuwang, bohlaswa kapa ho hloka bokgoni. Le ha ho le jwalo, re tswela pele ho bona tshebediso e sa hlokeheng ya ditjhelete e phahama. Tshebediso ena, eo hantlentle e leng tjhelete e lahlwang feela/senyehang, e eketsehile ka diperesente tse ka hodimo tse 200 ho floha selemong se fetileng. Palokaofela e eketsehileng e ne e le haholo ka lebaka la tahlehelo ya miliyone e le 1 022 ya diranta eo Water Trading Entity e bileng le yona, moo ho lefilweng ditjhelete ntle le ho sheba kgatelopele diporojekeng tsa infrastraktjha ya metsi”.

H. Diphetho tsa tsamaiso le phethahatso ya mananeo a bohlokwa

Pehelo ya AG e kenyeleditse le diphetho tsa tsamaiso le phethahatso ya mananeo a bohlokwa a mmuso ka bajete e kopantsweng ya dibiliyone tse 47,9 tsa diranta. Mananeo ana ke:

1. ntshetsopele ya infrastraktjha ya metsi
2. lenaneo le hlahisetsang setjhaba mesebetsi
3. tjhelete ya kaho ya matlo.

AGSA e boetse ya hlahloba taolo le phethahatso ya mananeo a bohlokwa makaleng a thuto le a bophelo mme e tla teka dipehelo tsa yona ka diphetho tsa yona mathwasong a 2019.

Makwetu o boletse hore ho floha ka pehelo ya hae ya pele ya mananeo ana a mararo selemong se fetileng, “ho bile le ntlafalo e nyane” ka ha dikgothalletso kaofela tsa ofisi ya hae di eso phethahatswe.

Palokaofela ya 98% ya bajete kaofela e behetsweng ho phetha mananeo ana e sebedisitswe ka

2017-18; le ha ho le jwalo, mafapha a fihletse 12% feela ya dibeo tseo.

AG o tswetse pele ho beha hore Lefapha la Ditshebeletso tsa Setjhaba (Department of Public Works) kapa Lefapha la tsa Bodulo (Department of Human Settlements) ha le a beha tshebetso ya mananeo a lona ka mokgwa o kgodisehang, ka ha lesedi la katleho ya diporojeke tse lefellowang maemong a porovense la a masepala le ne le sa bokellwa ka tshwanelo kapa le ne le sa kgothwehe. AG o boletse hore sena se tla thatafaletsa mmuso ho lekola hore na dibeo tse lebelletsweng tsa mananeo ana di fihletswe mafelong a sehla sa jwale sa moralo wa tshebetso wa bohareng ba dilemo tse hlano.

Diphoso ditshebetsong tsa ho rekwa ha thepa le tsamaiso e sa nepahalang ya dikonteraka e ne e le diphetho tse iphetang diporojekeng tsa metsi le matlo. Tse ding tsa diporojeke di bontshitse bofokodi bo boholo tiehisong ya ho di phethela, mosebetsi wa boemo bo tlase, tshenyho le boitshwaro bo sa amoheleheng ba botsamaisi.

I. Ho hanana le diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete

Makwetu o boletse hore tlwaelo ya ho hanana le diphetho tsa tlhahlobo e etswang ke ofisi ya hae e tswetse pele

le ho matlafala ka 2017-18, ho lebisang tiehisong ya ditlhahlobo tse ding tsa ditjhelete.

“Ho amohelehile hore bao re ba hlahlobang (bahlahlojwa) ba be le dipotso ka sephetho sa ditlhahlobo, tse tshehetswang ka bopaki le kutlwisiso e utlwahalang ya tsa ditjhelete kapa mabaka a molao. We

Hape re dumela hore bongata ba ditaba tsa ditjhelete le tsa molao tseo ho sebeditsweng ka tsona ditlhahlobong di thata mme hangata di na le kutlwisiso e ka fapanang le ya ba bang,” eo e bile tlhakisetso ya hae.

Empa Makwetu o hatella hore ho bahlahlojwa ba bang, ho behwa kgatello dihlopheng tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa ofisi ya hae ho fetola diphetho ho qoba diphetho tse mpe kapa hore bahlahlojwa ba bolele ka tshebediso ya ditjhelete eo ba sa e etsang ho ya ka molao – ntle le ho ba le mabaka a utlwahalang. O kopile boetapele ho ba mohlala wa boikarabelo - a totobatsa hore haeba diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete di sa batlehe, enoji e lokela ho lebiswa tharolong ya bothata e seng ho qobella bahlahlobi ho fetola diphetho tsa bona,”.

J. Qeto

“Ntlafalo e nyane, haholoholo diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete le taolo ka kakaretso, e bontsha hore metjha ya ho jariswa boikarabelo ha e sebetse jwalo ka ha e lokela ho sebetsa. Hona ho entse hore ho tswelle ho etsa dikgoeletso tsa hore ho sebetswe ho feta mona – haholoholo ofisi ya rona. Ka tshehetso ya komiti ya palamente ya rona e behang leihlo, Molao wa Tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete tsa Mmuso (Public Audit Act), o lokisitswe mme o tla re fa matla a mangata a ho netefatsa hore ho ba le boikarabelo taolong ya matlole a setjhaba.

“Ho a hlokeha ho toboketsa hape hore maikemisetso a ditokiso ha se ho nka mesebetsi ya diofisiri tse jarang boikarabelo kapa balaodi ba jarang boikarabelo, ka ha maikarabelo a bona a hlakile molaong. Empa e le ho kena moo maikarabelo a jwalo a sa nkweng le ha re hlokomedisa boetapele ka ho se phethahatse ho banahalang ho hlokang ho batlisiswa le ho fediswa. Ditokiso di tla re fa matla a ho ba le kameho ka kotloloho diphethong tsena tsa tlhahlobo ya ditjhelete,” Makwetu o phethetse jwalo.

E ntshitswe ke: Moahlodikakaretso wa Afrika Borwa

Dinomoro tsa ho iteanya le ba amehang: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Latela AGSA ho Twitter: [AuditorGen_SA](#)

Tsebiso ya Media: *Pehelo e akaretsang e kopantsweng ka diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa mmuso wa naha le wa porovense tsa PFMA e tla fumaneha ho www.agsa.co.za. Phatlalatso ena ya ditaba le diphetolelo tsa yona tsa Sesotho, Setsonga, Seqhotsa, Sezulu le Afrikanse le yona e tla fumaneha websaeteng ya rona.*

Dintlha ka AGSA: AGSA ke institushene ya tlhahlobo ya ditjhelete e phahameng ya naha. Ka molao, ke yona feela institushene e lokelang ho hlahloba dibuka tsa ditjhelete le ho beha ka moo mmuso o sebedisang ditjhelete tsa balefellaekgetho. Ena e ne e ntse e le ntho eo AGSA e tsepamisitseng monahano ho yona haesale ho ba teng ha yona ka 1911 – mokgatlo o ketekile lefa la oona la dilemo tse 100 tsa tlhahlobo ya ditjhelete lekaleng la setjhaba ka 2011.